

Huutomerkki kahden paradigman välillä

■ BO LÖNNQVIST

Jukka Relas: *Valta, tyyli ja tila. Keisarien ja presidenttien residenssi Helsingissä 1837–1940*. Suomen Muinaismuistoyhdistys 2013.

Esinehistoriaa käsittelevänä tutkimuksena Jukka Relaksen työ on osa laajempaa intressiä, joka on kukoistanut viimeisen 30 vuoden aikana. Atefaktien tutkimuksen näkökulma on huomattavasti laajentunut vain ulkonaisiin piirteisiin kohdistuvasta tutkimuksesta ja teoretisoitunut mm. ranskalaisen Annales-koulukunnan ja esim. aika-kauskirja *Historische Anthropologie* (1993) perustajan Richard van Dülmenin¹ sekä Etienne Francois ja Hagen Schulzen ansiosta.

1 Esim. *Erfindung des Menschen. Schöpfungsträume und Körperbilder 1500–2000* (1998); *Entdeckung des Ich. Die Geschichte der Individualisierung von Mittelalter bis zur Gegenwart* (2001); *Macht des Wissens. Die Entstehung der modernen Wissenschaftsgesellschaft* (2004).

Aineellista kulttuuria analysoidaan osana mentaliteetin eli käsitysmaailman transformaatiota. On osoitettu, että esineiden paikka kulttuurissa on olennainen osa ihmisten sosiaalista kommunikaatiota, toimintastrategioita ja ymmärtämismalleja, sekä kollektiivisella että yksilöllisellä tasolla. Esimerkiksi keräily tai sisustaminen tarjoaa lukuisia esimerkkejä siitä, miten esineet saavat vuorovaikutuksen kautta mm. symbolisen merkityksen. Esine kertoo omistajan tai käyttäjän arvomaailmasta ja arvovallasta. Esineiden uudet funktiot siirtävät ne alkuperäisestä käyttötarkoituksesta toisenlaisiin merkitysyhteyksiin. Olennaisesti tietoa ja taitoa omaavat artefaktit vahvistavat lahjoina statussuhteita ja valtaa. Näkökulma merkitsee, että aineellista kulttuuria arvioidaan uudella tavalla, esim. muutoksen symbolisena, merkitystä luovana prosessina.

Tutkimuskenttä on laaja ja aspektit hyvin erilaisia. Yhteiskuntaihanteet tuottavat alituisesti uutta, vapauttavaa esinekulttuuria, mutta samanaikaisesti esineellinen perintö vangitsee myös katsetta ja käytäytymistä. Puhutaan ”esineiden sosiaalisesta elämästä”, ”kulttuurin anatomia eli ruumiillistumisesta ja ulkonäöstä”, ”kulutuksesta tavaroiden, merkkien maailmana”, ”paikalliskulttuurin konservoinnista ja kullisseista”, ”mausta ja valasta modernin asustamisen ilmentymänä” sekä ”esineiden identiteeteistä ja biografiasta”.

Kaikki mainitut näkökulmat ovat löydettävissä myös Relaksen teoksen epistemologisesta kontekstista. Tunnusomaista on tieteellis-teoreettisesti orientoituvan tutkimuksen erkaantuminen his-

toriavaltaisen kronologian, kontinuiteetin eli muutoksen, pelkän uuden materiaalin ihailusta tai kausaaliselityksien kaanonista konstruktivistisen metodin suuntaan. Täten vältetään progressiivisten historiatulkintojen vaara. Tutkijan harjoittama eräänlainen ”tiedon arkeologia” esineiden merkitysmaailmassa vaatii syventäviä kysymyksenasetteluja, syvennettyä lähdekritiikkiä ja pinnallisten tulostavoitteiden hylkäämistä.

Esineet eivät kuulu yksinomaan sosiaaliseen tilaan ja käyttöyhteyteen. Myös niiden välinen järjestys ja niihin liitetyt diskursiiviset käytännöt, arvot ja luokittelumetodit vaativat tutkimuksen painopisteen siirtämistä materiaali- ja muoto-deskriptiivisyydestä artefaktien ideologisiin, symbolisiin ja kommunikatiivisiin merkityksiin. Millä perusteella esineitä luokitellaan esimerkiksi rareiteeteiksi tai kurioseiteeteiksi, muistoiksi, arvoesineiksi tai tyyliuuntien edustajiksi? Miten esineitä määritellään ja rajataan luontoon tai kulttuuriin kuuluvaksi materiaiksi? Miten esine nostetaan uuteen arvoon tai kuoletetaan? Minkälaisen roolin kulttuurihistoriallinen tutkimus luo itselleen tällaisessa rajausprosessissa?

Uuden kysymyksenasettelun kautta voidaan pelkistää vallan olemusta ja aktualisointia, vallan, tiedon ja politiikan välistä peliä. Ritualisoidun kulttuurin muodossa ilmenee myös moraalisia ja pedagogisia pyrkimyksiä. Vallan ja maineen jatkuvuuden symbolit paljastuvat esim. muotokuva-, kirjasto- tai museokulttuuria tutkimalla, tässä tapauksessa erään rakennuksen, sen sisustuksen ja käytön ilmenemismuotoja analysoimalla. Edellä esitettyyn kysy-

myskenttään ja siinä ilmeneviin metodologisiin ongelmiin kiteytyy Relaksen tutkimuksen esimerkinomainen arvo.

Relaksen tutkimuksen tausta ei siis rajaudu menneisyyden ja nykyisyyden välisen siteen kartoitukseen ja selvittelyyn, vaan erittäin omalaatuiseen kontekstiin, jossa henkilökultti, sisäisen ja ulkoisen vallan taistelu, vallan rakentaminen ja vallan riisuminen konstruoidaan ja demonstroidaan eri aatteiden ja ihanteiden sävyttämänä pelinä. Keskeisinä toimijoina areenalla ovat Venäjän keisarit ja Suomen presidentit. Kulussien rakentajina arkkitehdit, keräilijä-ostajat ja sisustajat. Rekvisiitan tuottajina taiteilijat, käsityöläiset ja kauppiat.

Metodi ja analyttiset kategoriat

Kun tutkija rakentaa kuvausta autenttisiin esineisiin, niitä suojavaan rakennukseen, dokumentteihin, inventaarioihin, kirjallisiin lähteisiin sekä kuva-aineistoon nojautuen sekä yhdistää niissä piilevää tietoa ja tulkitsee niitä kokonaisuudeksi, hän harjoittaa *antropologista kenttätöitä* arkistoissa ja kokoelmissa. Etnografinen kenttätö merkitsee aineiston yksityiskohtien lähilukua, jossa tuloksena on niin sanottu *thick description*. Tutkijalle muodostuu henkilökohtainen suhde kohteeseen. Metodi on ollut ominainen kansatieteelle (etnologia, kulttuuriantropologia) yli sata vuotta, sen tuloksena muodostuu induktiivisesti ohjattu rekonstruktio.

Relas johdattaa eläytyvästi lukijaa Helsingin keisaripalatsin, myöhemmin presidentinlinnan tilojen ja sisustuksen maailmaan huone huoneelta, kerros kerrokselta. Kun kuvaus kattaa kaksi pitkää ajan-

jaksoa (keisarillinen palatsi 1837–1914, presidentinlinna 1919–40) ja niitä yhdistävä ”muutosvaihe” (1914–19) on vaikea välttää kronologista rakennetta, joka usein muodostuu kaavamaiseksi kronikaksi. Tällainen dokumentoiva ja deskriptiivinen tyyli on ollut dominoiva myös suomalaisessa kulttuurihistoriallisessa, esim. museoiden kokoelmiin, näyttelyihin tai rakennusten interiööreihin perustuvassa, tutkimuksessa. Sen johtavana ajatuksena on toiminut muutoksen kuvaileminen yksityiskohteisesti, vertailevan historiallisen perspektiivin valossa, eli evolutiionismin ja diffusionismin paradigman ohjaamana.

Tekijä eroaa aikaisemmasta tutkimuksesta käsittelemällä aikaa ja tilaa monikerroksellisena ilmiönä, konkreettisenä ja abstraktisena. *Aika* ei ole pelkästään lineaarinen aika, vaan myös syklinen, *tila* ei ole vain fyysinen vaan myös mentaalinen. Relaksen rakennelmassa lukija liikkuu samanaikaisesti sekä horisontaalisessa että vertikaalisessa tilassa. Linnassa kävelevä lukija-näkijä käy läpi keisariajan seitsemän ”pääkerrostumaa” ja presidenttiajan neljä, vaatimattomasti kutsuttua ”kautta”. Kun ”rakennusmonografia” (s.13) kuitenkin syvennetään integroimalla se henkilöiden biografiaan, Relas ylittää taitavasti kronologisen ja syklisen ajan ongelman, joka usein vaivaa tämäntapaista tutkimusta.

”Kerroksellisuus” (s. 9) on tutkimuksen avainsana. Tutkimusotteessa syvemmin strukturoitu analyysi aineellisen kulttuurin biografiasta saa kokemuksen (muisto) ja odotuksen (toivo), historian ja historiatietoisuuden, linkkiytymään toisiinsa ja täten tekee historialli-

sesta ajasta temaattisen ja semioot-tisen, pelkistämällä ”die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitiges”, viitaten Reinhard Kosellekin me-tahistorian kategorioihin. Relak-sen tematiikan kolme abstraktista käsitettä: valta, tyyli ja tila, vahvis-tavat hänen rakennelmansa.

Tutkimuksen keskeiset intellektuaaliset impulssit

Kun tutkimuksen kohde liittyy, vallitsevan historiakäsityksen mu-kaan, niin ilmiselvältä vaikuttavaan valtarakennelmaan kuin Venäjän keisarikuntaan ja Suomen valti-oon, tuntuu ehkä hämmästyttäväl-tä – mutta sitä rohkeammalta – et-tä Relas on valinnut teoreettiseksi viitekehyykseksi valtateorioita, jot-ka eivät perustu essentialistiseen näkemykseen. Täten myös Michel Foucault’n, strukturalismin vana-vedessä ajateltu, valtamaailma voi-daan valaista uuden analyysin va-lassa. Sehän kieltää historiallisen yhtenäisyyden ja kontinueiteetin, kaikenlaisen kulttuuriperinnön ja historiaselityksen. Relas korostaa-kin, että kyseessä ei ole vain insti-tutionaalinen ja symbolinen valta – visuaalisuuden ja rituaalien ilmentymänä, vaan myös vallan ”persoonaton kääntöpuoli: vallan-käyttö, vallan diffuusio, strategiat ja tekniikat”. Mutta jos valta nähdään, Foucault’n tapaan, voimasuhteiden alituisesti liikkuvana jalustana, suhteina, jotka ovat epätasaisia ja epätasa-arvoisia, herää kysymys, miten määritelmää voidaan soveltaa historiasävytteiseen do-kumenttitutkimukseen.

Valta relaatiojärjestelmänä vail-la keskusta, ristiriitaisena ja epäyh-tenäisenä, ei ole kukistamismeka-nismi, koska sillä ei ole subjektiä. Vallan ”dispositiiviva” ja ”konfigu-

raatiota” voidaan tietenkin nähdä rakennuksen, huoneiden ja esi-neiden kieliopissa, sellaisena kuin ne näyttäytyvät, muuttuvat ja saa-vat nimensä, esimerkiksi kokonai-suuksiin järjestettyinä tai värisym-boliikalla määriteltyinä. Täten tulkinta paljastaa, minkä järjes-tystilan mukaan valtion itsetietoi-suus ja tiedonjärjestelmä jatkuvasti konstruoutuu ja rekonstruoutuu tie-tyssä kulttuurissa. Esineiden ”ant-ropologisoinnin” kautta avataan katsojalle ikkuna kulttuurin koo-dijärjestelmään ja sen reflektoi-vaan tietoon.

Relas luonnehtii kohdettaan ”etäisen keisarin syrjäiseksi resi-denssiksi” (s. 91–100) ja myöhem-min ”itsenäisen Suomen keskei-seksi rakennukseksi” (s. 156–162). Luku keisarillisista vierailuista voi-daan nostaa koko tutkimuksen kes-keiseksi osaksi. Perustuihan Venä-jän maan valta, lähes myyтинomai-sena, niiden kolmen pilarin varaan, jotka keisari ja hänen armeijansa, kirkko ja kansa muodostivat. Tätä näkemystä tukee kirjan kansiku-va (Aleksanteri II avaa valtiopäi-vät vuonna 1863), jossa valta, tyy-li ja tila kiteytyvät *rituaaliin*. Man-ifestoihan ritualisoitu vierailujär-jestelmä kulttuurisena näytelmän, kaikkine yksityiskohtineen, joita olisi voitu kuvailla vielä tarkem-min, juuri tilannetta jolloin liikku-va valta hetkessä näyttää mahtin-sa. Saapumis- ja lähtöseremoniat, nopeat käynnit ja tapaamiset, ju-malanpalvelukset, sotaharjoituksi-en katselmukset ja sotilasparaatit, univormut, ateriat, tanssiaisit sekä vanhan valtaistuimen (1809) siirto hetkeksi linnnaan, ovat ekspressii-visiä käyttäytymismuotoja, joiden kautta näkymättömät vallan me-kanismit tulevat näkyviksi.

Myös tilan ulottuvuus laaje-nee fyysisyydestä ja käytännöllisyydestä vallan keskipisteeksi, ar-vo- ja mielikuvien asetelmaksi. Esimerkiksi Senaatintori näyttää vallan symbolina syrjäyttäneen jo varhain Heidenstrauchin kauppi-astalosta muokatun palatsin. Tut-kimuksen kolminaisuuden – val-lan, tyylin ja tilan – yllä olisi henki-senä kyyhkysenä kernaasti saanut leijailla rituaali. Vallan ja tyylin vä-linen kommunikatiivinen merkitys ei ole jäänyt tekijältä huomioimat-ta. Käyttäytymistyyli, esimerkiksi muotina ja makuna, representa-tion keskeisenä merkitysajattel-mänä ovat ehkä jääneet taidetyyli-en kuvauksen varjoon.

Huolimatta siitä, että itsenäi-sen Suomen presidentinlinna toi-mi valtiopäivien avajaistilana ja et-tä linnassa järjestettiin valtiovie-railut, kadettien ylentämistilaisuu-det, vastaanottoja ja iltajuhlia, ei voi välttää vaikutelmasta, että itsenäi-syyden valta ei tarvinnut saman-laista symbolirakennelmaa kuin vieras valta. Onkohan presidentin-linnan kohdalla pikemminkin ky-se tilan hiipuvasta vallasta edus-kuntatalon valmistuttua (1931)? Relas korostaa kuitenkin raken-nuksen tärkeää seremoniallista ja symbolista merkitystä valtaa rep-resentoivana näyttämönä ja pitää taloa itsenäisen Suomen keskeise-nä rakennuksena. Tila ei toki jäänyt symboleista tyhjäksi. Ero yksityi-sen ja julkisen tilan välillä korostui selvästi kerros- ja huonejärjestel-mässä, ajan ihanteiden mukaises-ti. Sisustuksesta karsittiin ”vääriä” elementtejä (ortodoksikirkko, tai-deteokset) ja se muutettiin kansal-listyylliseksi. Tämä voidaan nähdä aikaisemman valtaprosessin vasta-valtana, jossa suomalaisella kansa-

tieteellä oli merkittävä asema (kangaspuut, ryijy kansallisena taideteoksena).

Tekijä on tehnyt urauurtavan työn kun hän on identifioinut, määritellyt ja kuvannut liitteessä palatsilinnan koko säilyneen irtaimiston (yhteensä 219 objektia, s. 169–269). Taidekokoelmasta hän on julkaissut erillisen kirjan *Keisarillinen taidekokoelma Suomessa* (Otava 2009). Esineanalyysin perustana ovat inventaariot, hankintojen kuitit ja kirjeenvaihto sekä tilaajista ja tuottajista kertovat dokumentit, jotka tekijä on ”ristiinlukenut”. Lisäksi hän on kartoittanut esineiden biografian eli sijoituspaikat eri aikoina. Hän on taitavasti rekonstruoinut ja piirtänyt interiöörejä ja käyttänyt materiaalia vertailevassa perspektiivissä.

Identifointiprosessissa *tyyli* on keskeinen muuttuja, sillä dokumenttitietojen ohella esine sijoitetaan tyylimäärittelyllä henkilön, ajan ja paikan kontekstiin. Tekijä on hyvin tietoinen taidehistoriallisten tyylikausien (termin) ongelmallisuudesta. Kriteerit ja todellisuus eivät aina kohtaa, kronologinen variaatio on laaja. Tyylihistoriallinen jaottelu on kuitenkin vakiintunut, vaikka muoto ja sisältö eivät aina ole yhteismitallisia eivätkä tyylikausien rajat selkeitä, toteaa tekijä. Ajallinen ja funktionaalinen viive on yleinen ilmiö. Joudutaan käyttämään sellaisia termejä kuin ”siirtymäkausi”, ”provinsialismi”, tietyn tyylin ”henkinen”, ”uusrenessanssin ja jugendin välimaasto” jne. Kriittisesti katsottuna kulttuurityylikokonaisuus on epistemologisesti tärkeä, koska se herättää paljon kysymyksiä. Kuka määrää ja määrittelee tyylin? Mitkä ovat tilaajan, tekijän,

arkkitehdin, taiteilijan, hankkijan, ostajan ja käyttäjän roolit?

Relaksen tutkimus kuvaa erittäin hyvin Pietarin huonekalututannon merkittävää roolia tyyliihanteiden luojana ja keskuksena (esim. taiteilija V. P. Stasov, valmistaja A. Tour) sekä kulttuurityyliin siirtymistä Helsinkiin, mutta myös helsinkiläisen puusepäntaiteen nousua merkitystä. Tekijä on taitavasti hyödyntänyt Pietarin keisaripalatsien tuntemuksensa sekä tyylimäärittelyn että kulttuurivaikutuksien selvittämisen vertailukohteena. Helsingin keisaripalatsin sisustusta leimaa monikerroksellisuus (s. 19), mistään yhden aikakauden ”kokonaistaideteoksesta” ei ole kyse. Sisustus on syntynyt tarkoituksen ja sattumien kautta, toteaa Relas.

Itsenäiseen Suomeen siirtymässä tilanne muuttuu sikäli, että esineet ja tyylit eivät enää liity henkilöhallitsijakulttiin vaan muotivirtauksiin ja asukkaiden henkilökohtaisiin intresseihin. Vaatimattomuus ja puritanismi astuvat aktiivisesti kuvaan. Venäläisyys (”hovikulttuuri”) hävitetään jo nimen muutoksella, kun palatsista tulee linna. Julkisesta rakennuksesta tehdään yksityinen koti, jonka keskipisteenä on perhe ja lapset. Huonejärjestys ja nimet muutetaan. Keisarin työhuoneesta tulee kahvihuone, keisarin pukeutushuoneesta tupakkahuone ja symbolit väistyvät funktionalismin (”häivähähdys eurooppalaisuutta”), käytännöllisyyden, uusien sukupoliroolien ja kansanomaisuuden (arkinen) tieltä. Kaakeliuunit korvattiin avotakalla, huonekalut tilattiin Stockmannilta. Tanssiaisten tilalle tuli vastaanotto kahvikeskityksineen.

Relas hahmottelee kuitenkin läpi tutkimuksen jatkumoa palatsin ja linnan välillä. Erittäin keskeinen ja osuva on hänen analyysinsä siirtymäkauden merkityksestä sekä jatkuvuuden illuusion mekanismista (s. 18). Tietynlainen jatkuvuus on löydettävissä, kun kohdetta tarkastellaan funktion kannalta ja ajallisten kerrostumien muodossa. Samanaikaisesti on kuitenkin nähtävissä sattumanvaraisuutta, joka liittyy vallan ja mahdin vaihtelevaan representaatioon. ”Syrjäinen residenssi” heräsi henkiin, kun ”etäinen keisari” suvaitsi käydä suuriruhtinaskunnassaan. Presidentinlinna tarjoaa edelleen representatiiviset kehykset itsenäisyyden manifestoinnille, olkoonkin vain yhtenä päivänä vuodessa. Ehkä rakennuksen pysyvin, ajaton ominaisuus onkin sen symboliarvo?

Dokumenttitutkimuksen ja realismin paluu

Kokonaisuutena, tieteen ja etenkin kansatieteen filosofian näkökulmasta, Relaksen tutkimus voidaan nähdä, ellei vastavirtana, kuitenkin eräänlaisena kurituksena siihen postmoderniin suuntaan nähden, jossa todellisuutta on ajateltu pelkästään sosiaalisesti konstruotuna, rajattomasti manipuloituna, ja kaikkea kulttuuria vain tekstinä. Dokumentoinnin asettaminen tiedon ja totuuden todistuskappaleeksi – inventaarioluetteloiden ja kuittien empiirinen lähiluku, sekä sisällön pohdinta – voi vaikuttaa helpolta ja suurilta linjoilta unohdettavilta. Se on kuitenkin realistinen tapa, joka mahdollistaa todellisuuden kuvaamalla, miten tieto rakentaa todellisuutta. Se paljastaa, mitä valta, tila ja tyyli kirjoitettuna tekevät ihmisestä.

Relaksen työ on – kevyesti viitaten – ajankohtaisessa linjassa sen suunnan kanssa, jota esim. filosofi Maurizio Ferraris on melko äskettäin tuonut esille ajatusrakennelmissaan sosiaalisten objektien ontologiasta jälkien, rekisterien ja dokumenttien (”paperipalojen”) manifesteissa (*Documentalità: Perché è necessario lasciare tracce*, 2010). Tästä näkökulmasta katsottuna *Valta, tyylä ja tila* ei ole päätepite hermeneuttisen epistemologian suunnalle eikä alku realismin ontologian kaiverrukselle, vaan huuto-merkki kahden paradigman välillä.

Kirjoittaja on Jyväskylän yliopiston etnologian professori (emeritus).